

SZEGFÚ LÁSZLÓ

Messze volt-e Makó Jeruzsálemtől?

(Gondolatok Makó város címeréről)

I.

Cseperedő gyermekkoromban hallottam e szólást nagyanyámtól, aki egy minden előzetes ismeretet, tájékozódást nélkülöző ember sommás értékítéletére mondotta: „Messze jár az igazságtól, mint Makó Jeruzsálemtől.” Hogy Makó személy és nem település lett volna, arra akkor még nem gondoltam. Bár magam is sokszor használtam e hasonlatot, igazán csak Makó város címerének problematikáját megismerve kezdett komolyabban érdekelni.

Ez a szólásunk igen nagy régiségre tekint, ugyanis már 1598-ban feljegyezte Baranyai Decsi János a „*Tota erras via*”, illetve „*Toto coelo erras*” mondások szinonimájaként.¹ Magyarázatot a szóláshoz csak Szirmay fűzött két évszázaddal később: „Olly messze vagy tőle, mint Makó Jerusalem-túl. Midőn ugyanis 1217-ben a magyarok II. András királlyal keresztes hadjáratra vállalkoztak, Makó vitéz bortól nekihevülve Dalmáciában Spalato városát Jeruzsálemtől üdvözölte.”² Ezt vette át Tóth Béla is a magyar anekdotakincs gyöngyszemeinek kiadásában,³ és O. Nagy Gábor is, aki megjegyzi ugyan, hogy Makó városának volt egy Jeruzsálem nevű városrésze is, tehát esetleg erre is utalhat a szólás.⁴

Való igaz, II. András 1217-ben hajókat bérelt és Spalato városából indulva tengeri úton készült a Szentföldre. A király augusztus 23-án érkezett a városba,⁵

¹ Decii Baronij Joannis Adagiorum Gracco-Latino-Vngariorum Chiliades quinque. Bartphae 1598. Chiliadis I. Decas IIII. (Ed. Fac. Sim. Bp. 1978.)

² SZIRMAY, ANTONIUS: Hungaria in parabolis sive commentarii in adagia, et dicteria Hungarorum. (Ed. KOVACHICH, MARTINUS GEORGIUS) Budae 1804. 129.

³ TÓTH BÉLA: Szájrul szájra. (A magyarság szállóigéi) Bp. 1895. 15.

⁴ O. NAGY GÁBOR: Mi fán terem? Bp. 1979. 343.

⁵ GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCL. I-III. Bp. 1937-1938. (a továbbiakban: G.) Idézett hely: G. 2229.

s érkeztek a város kapujánál oklevelet is állíttatott ki a spalatói kanonokok számára, melyben földet adományoz nekik az antik Salona romjainál.⁶ De arról nem szólnak a források, hogy lett volna egy Makó nevű vitéz is seregében, aki alkohalmámorában összetévesztette az indulási kikötőt a célállomással.

2.

Továbbra is kérdés tehát, hogy Makó személy vagy település, illetve, ha mindkettő, összekapcsolható-e történetük?

Makó helység neve először egy 1299 folyamán keletkezett oklevélben fordul elő következőképpen: „*possessiones suas... Feluenuk, que moderno vocabulo Makofalua vocaretur...*”⁷ Ebből világosan következik, hogy a XIII. században került sor egy olyan névváltoztatásra, amely elvezet a mai településnévig.

Az eredeti név, Velnök, már egy 1247-ben kelt (hamis) oklevélben előfordul: „*Zent Leurencz cum stanno, quod separat de Morusio incipens a villa comitis Isac Vlnuk... vocate*”⁸ Azaz: „Szent Lőrinc falu azzal a mocsárral együtt, amely elkülönül a Maros folyótól, Izsák ispán Velnök nevű falujánál kezdődik.”

A Velnök helynév – úgy tűnik – magyar névadási gyakorlatot tükröztet. A névfejtési kísérletek azonban rendre szláv szavakból indulnak ki. Miklosich, a nyomán Inczeffi és Zolnai a *’vol’* „ökör” és a *’nik’* képzőből arra következtettek, hogy jelentése „marhapásztor, gulyás” lehet. Ennek ellene szól az, hogy az említett *’vol’* főnévnek nem ismerjük egy esetleges *’vel’* variánsát, s nem igazolja ezt a földrajzi nevekben megmutatkozó nyiltabbá válási folyamat sem.

Borovszky Samu e helynevet az ószláv *’vlna’* „hab, hullám, víz” szóból eredeztetné, s olyan ember jelölésére alkalmas elnevezésnek gondolja, aki a habokkal, hullámokkal bánni képes, azaz a *’vlnik’* – eredeti hangzásában *’vlnik’*, *’vlnuk’* – jelentése „révész” lehetett. Azt, hogy Makónál ősidők óta rév működött,

⁶ FEJÉR, GEORGIUS: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae 1829–1844. III/1. 226–227.

⁷ Monumenta ecclesiae Strigoniensis. (Ed. KNAUZ, FERDINANDUS) II. Strigonii 1882. 469.

⁸ Árpádkori új okmánytár I–XII. (Ed. WENZEL GUSZTÁV) Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) Idézett hely: ÁÚO VII. 242.

a régészeti emlékek és az írásos dokumentumok egyaránt igazolják. Szépséghibája mindkét elméletnek, hogy a mai szláv nyelvek egyikében sem mutatható ki a szóban forgó szó az említett jelentésekben.⁹

Elképzelhető még e szónak egy (valamilyen) „növénytől benőtt hely” jelentése is.

Úgy gondoljuk, bármelyik jelentést tekintjük is valósnak, tulajdonképpen alkalmazása Makó területére helytálló, hiszen a terület alkalmas állattartásra, növényzete dús, vizes területre jellemző és réve is igazolt. (Nem véletlen tehát, hogy címerében a keresztől balra álló madarat – mint erre még kitérünk – sokan gázlómadárnak tartották.)

3.

Sokkal egyértelműbb az 1299-ben említett új elnevezés értelmezése. Egybehangzó vélemény szerint a Makó név a görög Makáriosz név – talán délszláv hatásra – rövidült, becéző változata.¹⁰

A névadás indítéka is tetten érhetőnek tűnik. A fent említett oklevélben a Csanád-nemzetség tagjaként szereplő Kelemenös bán fia Izsák ispán birtokolja 1247-ben Velnök falut, aki testvérelével, I. Pongráccal örökösödési szerződést kötött magszakadás, illetve a családok valamelyikének kihalása esetére.¹¹ Ennek az Izsáknak a fia volt az a Makó nevű férfiú, aki 1256–1285 között szerepel a forrásokban, 1285-ben maga is bánként. Minden valószínűség szerint ő tekinthető tehát a település új elnevezése indítékának. A helység a Makófalva nevet egészen a XV. század végéig használta, amikor is mezővárossá válva elhagyták nevéből a -falva értelmezőt.

Makó bán végül is fiú utód nélkül halálozott el, birtokait – köztük Makófalvát is – I. Pongrác fia, Tamás örökölte, aki rokonainak, Kelemenös bán testvére,

⁹ NAGYNÉ SULYOK HEDVIG: Két Csongrád megyei földrajzi név nyomában. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Közleményei. Szeged 1982. 77–80.

¹⁰ KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Bp. 1973. 177.; LADÓ JÁNOS: Magyar utónévkönyv. Bp. 1978. 188.; KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1980. 400.

¹¹ ÁÚO VII. 221.

Waffa ispán unokáinak használatra átengedte Makófalvát. Közülük I. Dénes és családja itt meggyökeresedve később a Makófalvy előnevet kezdte használni.¹²

Nem akarunk mindenáron a kákán is csomót keresni, így akár bele is nyugodhatnánk abba, hogy a névváltoztatás valódi kiváltója Makó bán lehetett, de a neves férfiú pusztá léte valahogy elégtelennek tűnik ennek indoklására. Az bizonyos, hogy fontos szerepe lehetett ebben a névcserében, de mi az indítékot másutt keresnénk.

Arról nem tudunk, hogy akár Velnök, akár a későbbi Felvelnök templomos hely lett volna. Az viszont regisztrálható, hogy a pápai tizedszedőknek két papja felváltva 1334-ben 5, illetve 4 garast, 1335-ben 5 garast fizetett.¹³ Vagyis igen nagy a valószínűsége annak, hogy a település temploma 1274 után, de még Makó bán életében épült. Arra gondolunk, hogy az utód nélkül maradt férfiú a saját halála utáni nyugalomát biztosítani óhajtva kegyúri templomot alapított, s ez a nevezetes cselekedet váltotta ki azután a település nevének átkereszteltetését. Ha ez így történt, lehetséges, hogy Makó bán a saját védőszentje tiszteletére szenteltette fel faluja egyházát. A kérdés még ebben az esetben is az, melyik Makáriosz nevet viselő szent lehetett patrónusa?

4.

A számításba vehető védőszentek közül kettő a IV. században élt, mindkettő szerzetes volt. Az idősebb vagy „Nagy” Makáriosz egyiptomi születésű volt, kilencven évéből közel hatvanat száműzetésben töltött, szentbeszédeket, illetve misztiko-aszketikus munkákat írt. Kortársa, az alexandriai Makáriosz Politikosz szerzetes és szerpap is közel száz esztendőskorában, 394-ben halt meg, hírnevét az ariánus eretnekség elleni fellépésével szerezte. A hazai misekönyvek adatai szerint azonban csak az idősebbnek volt ünnepe egy említés erejéig. A többi

¹² KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp. 1900. 344–352.; CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Bp. 1890. 699., 706.; GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I. Bp. 1963. 863–864.

¹³ GYÖRFFY: i.m. 864.; BLAZOVICH LÁSZLÓ: A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. Szeged 1996. 194–196.

említés esetében püspök a szent jelzője.¹⁴ Nem valószínű tehát, hogy valamelyikük lehetett a névadó – vagy legalábbis ennek nagyon kicsi a lehetősége.

A Makáriosz nevet viselő szent püspökök közül kettő jöhet számításba.

A közel kortárs antiochiai érsek a X. század közepén születhetett, életszentsége miatt Isten csodálatos gyógyító erővel áldotta meg. Amikor e képességének híre óriási tömeget vonzott hozzá, lemondott méltóságáról és kevés kísérelével a szaracén kézen lévő Szentföldre zarándokolt. Bejárta a szent helyeket, közben az ígét hirdetve hitvitába keveredett a mohamedán vallástanítókkal. Elfogták, börtönbe vetették, és válogatott kínzásokkal próbálták megtörni. Isten azonban megmentette választottját. Makáriosz ekkor ismét útra kelve Belgium vidékére érkezett, s Gentben egy kolostorban várta ki a tél végét. Honvágtyól indítatva kétszer is nekiindult, hogy hazájába térjen, de betegsége ebben megakadályozta. Így, beletörődve Isten akaratába, maradt és 1012. április idusának negyedik napján itt is tért örök nyugalomra. Hamarosan csodák sora jelezte szentségét, s a nép követelésére megtörtént oltárra emelése is. Zarándoklatában egyetlen vagyona egy kereszttel ékesített vándorbot volt (amelynek segítségével vizet fakasztott, leendő sírját is kijelölte, és amely gyógyításaiban is szerepet kapott), s útjában csak azokra a helyekre akart menni, amelyeket a Szentlélek sugallt. Halálakor életszentségét aranyosan tündöklő kereszt megjelenése fémjelezte.¹⁵

Igen nagy a valószínűsége annak, hogy a XI–XII. században hazánkban előforduló, e nevet viselő személyeknek – Macharius dömösi prépostnak (1156), Macharius esztergomi érseknek (1142–1146), Macharius pécsi püspöknek (1138–1186?), Macharius szolnoki ispánnak (1193) és a Váradi Regestrumban szereplő hasonló nevű személyeknek is – a korszellem sugallta vallási áhítat következtében ez a szent lehetett a patrónusa.¹⁶

¹⁴ KNAUZ NÁNDOR: Kortan. Bp. 1877. 211.

¹⁵ Acta Sanctorum. Aprilis. tom. I. (Coll. HENSCHENIUS, GODEFRIDUS–PAPEBROCHIUS, DANIEL) Parisius et Romae 1865. 864–886.

¹⁶ Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I. (Ed. SZENTPÉTERY IMRE) Bp. 1923. 22–50.; FEHÉRTÓI KATALIN: Árpád-kori kis személynévtár. Bp. 1983. 210.

5.

A másik Makáriosz, akit figyelembe kell vennünk a patrónus meghatározására tett kísérletünkben, az a férfiú, aki a Nikaiai Zsinat idején (313–334 között) élt. A történet szerint a jeruzsálemi püspöki széket birtokolta. Róla igen keveset tudunk. Athanáziosz alexandriai érseknek az egyiptomi püspökökhöz írott ariánusellenes körleveléből derül ki voltaképpen, hogy jelen volt az említett zsinaton.¹⁷ A következő évben, amikor Nagy Konsztantinosz elhatározza a szent sír helyének felkutatását, őt bízta meg ezzel, majd levélben – amint ezt Eusebiosz elbeszéli Konsztantinosz életrajzában, idézve a dokumentumot is – kéri fel a szent hely fölé építendő bazilika munkálatainak irányítására.¹⁸ Szókratész is így adja elő a maga egyháztörténetében: említi nikaiai jelenlétét és Konsztantinosz levelét is, de az ő művében a szentkereszt feltalálása már elsősorban a császár anyjának, Szent Ilonának az érdeme lesz, bár ebből a históriából sem maradhat ki Makáriosz püspök.

A történet szerint Ilona császárné álombéli intésre Jeruzsálemben utazott, hogy Krisztus sírját felkutassa. Ez igen nagy nehézségekbe ütközött, ugyanis a sírt korábban, hogy keresztény kultuszhelyé ne válhasson, földdel hányták be, és fölé egy Aphrodité (Venus) szentélyt emeltek. Amint ez tudomására jutott a császári asszonynak, ledöntette a bálványt, kiásatta a sírt, amelyben fellelték Krisztus és a vele együtt megfeszített latrok keresztjeit is, valamint azt a háromnyelvű táblát, amelyet Pilátus helyeztetett Jézus feje fölé. Itt jelenik meg Makáriosz a színen, ugyanis nem tudták eldönteni, melyik volt az Úr keresztje. A szent püspök jelet kért Istentől, ami meg is adatott neki. Volt ugyanis egy haldokló asszony a közelben, aki fölé helyezték külön-külön a keresztet, és Krisztus keresztjének érintésétől azonnal egészségesen pattant föl. A templomot is a császár anyja emeltette a sír helyére, amelyet „Új Jeruzsálem”-nek nevezett el. A Szent Kereszt egy darabját felékesítve a városban hagyta, másik darabját pedig Konsztantinosznak küldte el, aki azt – hogy fővárosát minden gonosztól megoltalmazza – a

¹⁷ MIGNE, J. P.: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca.* (a továbbiakban: MPG) Idézett hely: MPG XXV. Parisiis 1859. col. 557–558.

¹⁸ MPG XX. Parisiis 1867. col. 1087–1109.

fórumon álló saját bronzszobrába rejtette el. A három szegből pedig, amelyeket anyja szintén megküldött számára, egyet sisakjába kovácsoltatott, kettőből pedig harci paripája számára zablát készíttetett.¹⁹

Annyit még megtudunk Makárioszról, hogy utódja a püspöki székből Maximosz volt, aki fenntartásait hangoztatva nem jelent meg az antiochiai zsinaton (341). A későbbiekben szinte teljesen kiszorította személyét a császári asszony a Szent Kereszt feltalálása és felmagasztalása történetéből. (Annyit talán még meg lehet jegyezni, hogy Szent Ilonának is volt némi köze Belgiumhoz, ugyanis egy ottani monostornak ajándékozta „azt a kést, amelyet az Úr Jézus Krisztus használt az utolsó vacsorakor.”)²⁰ Természetesen mondanunk sem kell, hogy a szent özvegyet a Szentlélek irányította minden cselekedetében.²¹

Eldöntésre vár tehát a kérdés, hogy melyik Makáriosz mellett kell állást foglalnunk, ha Makó bán védőszentjét kívánjuk meghatározni.

6.

Talán nem lesz érdektelen egy kis kitérőt tenni a probléma jobb megértéséhez.

Béla herceg – a későbbi III. Béla király – már bizánci kegyvesztettsége idején, 1170 körül kacérkodott a gondolattal, hogy a Szentföldre megy, s a jeruzsálemi ispotályosokat jelentős pénzadományban részesítette, amiért is a rend több várát és birtokát engedte át használatra a volt *deszpotesz*nek.²² Tervéről királyként sem tett le, sőt élete alkonyán úgy határozott és fogadalmat is tett, hogy más nagy uralkodók példájára maga is személyesen vezet hadat a szent helyek megoltalmazására, ám halála megakadályozta ebben.²³ Végakarata szerint ifjabb fiának,

¹⁹ MPG LXVII. Parisiis 1859. col. 95–122.; Hasonlóképpen adja elő a történetet az aquileiai Rufinus is. Vö. MIGNE, J. P.: Patrologiae cursus completus. Series Latina XXI. Parisiis 1849. col. 473–478.

²⁰ Uo. col. 195–196.; L. még VANYÓ LÁSZLÓ: Az ókeresztény egyház irodalma. Bp. 1980. 645–646.; Szókratész magyar fordítása: BAÁN ISTVÁN: Szókratész egyháztörténete. Bp. 1984.; Szent Ilona császárné legendáira és kultuszára vö. Acta Sanctorum. Augusti tom. III. Parisiis et Romae 1867. 548–647.

²¹ Acta Sanctorum. Maii tom. I. Parisiis et Romae 1866. 365–370.

²² III. Béla emlékezete. (Szerk. KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC) Bp. 1981. 53–55.

²³ G. 482.

a későbbi II. Endrének, akire e célból óriási pénzüsszeget hagyott, kellett volna fogadalmát teljesítenie.²⁴ Mégis, amikor VI. Henrik császár 1197-ben III. Coelestin pápa sürgetésére új keresztes hadat indított Palesztinába, hazánkban átvonuló seregéhez Endre nem csatlakozott, csak Margit királyné, III. Béla özvegye.²⁵

A pápa, III. Ince, megválasztását közvetlenül követően egyházi átok terhe mellett kötelezte Endrét a kereszt felvételére (1198. január 29.), aki azonban e felszólításnak sem tett eleget. Végül is Imre király és az ellene viszályt szító öccse között Gergely bíboros, pápai legátus közvetített, s ennek eredményeképpen mindkét testvér elkötelezte magát, hogy sereget vezet a Szentföldre. Imre komolyan vette e kötelezettségét, jelentős pénzüsszeget gyűjtött a hadjáratra, azonban halála őt is megakadályozta a terv kivitelezésében.²⁶

A következő évtizedben a pápaság evidenciában tartotta a magyar keresztes hadjárat tervét, de az ország zavaros belső viszonyai – amelyek a magyar egyházon belül is számos problémával jelentkeztek²⁷ – és II. Endre vonakodása miatt erre sor nem került.²⁸

A IV. lateráni zsinat 1215 novemberében olyan érdemi döntéseket hozott egy 1218-ban megindítandó keresztes hadjárat érdekében, amely elől már Endre sem térhetett ki.²⁹ Sőt követeit 1216 őszén Rómába küldve általuk kijelentette, hogy „egész lelke a Szentföld felszabadításáért lángolván” haladék nélkül – a zsinat által kitűzött határidőt be nem várva – megindítja seregét.³⁰ E hevület titkolt, valódi oka az lehetett, hogy időközben (1216. május 11-én) meghalt I. Henrik konstantinápolyi latin császár, s az utódlása körüli csatározásokban lehetséges jelöltként felmerült Endre is. Esélyén nagyot lendíthetett volna, ha Jeruzsálem

²⁴ DÜMMERTH DEZSŐ: Az Árpádok nyomában. Bp. 1977. 380., 383., 392.

²⁵ BOZSÓKY PÁL GERŐ: Keresztes hadjáratok. Bp. 1995. 94–95., 123.

²⁶ FRAKNÓI VILMOS: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székkal I. A magyar királyság megalapításától a konstanci zsinatig. Bp. 1901. 37., 42.

²⁷ BÓNIS GYÖRGY: Szentszéki regeszták. (Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon) (Szerk. BALOGH ELEMÉR) Bp. 1997. 130–133.

²⁸ KRISTÓ GYULA: Az aranybullák évszázada. Bp. 1976. 31–50.

²⁹ A magyar zsinati részvétele: G. 495–496., 2059.

³⁰ FRAKNÓI: i.m. 46.

felé haladtában csapataival Bizáncba vonul. Ám a pápa, III. Honorius, amikor az előkészületek már visszafordíthatatlanná váltak, latin császárrá koronázta (1217. április 9-én) Pierre Capet-Courtenay auxerre-i és namuri grófot, Jolanta királyné apját, II. Endre apósát.³¹

A hadjárat 1217 nyarán indult, októberében érték el a keresztések a Szentföldet. Jóllehet fővezérré nem Endrét választották, a sereg pedig ide-oda vonultában komoly csatát alig állt (kivéve talán a Tábor hegyen álló erőd rövid és sikertelen ostromát), inkább tűnt az egész turistaútnak (souvenir-vásárlásokkal egybekötve), semmint katonai vállalkozásnak,³² mégis később Endrét többször illették a „jeruzsálemi” jelzővel.³³ A király 1218 januárjában szárazföldön indult haza, seregének egy része visszamaradt a Szentföld védelmére, mások pedig úgy érezve, hogy fogadalmukat nem teljesítették, visszatértek a hadszíntérre. Közülük sokan Damiette ostrománál estek el,³⁴ s hírük (vagy a hírek hiánya) még évekig foglalkoztatta a hazai közvéleményt.

A fentiek alapján – úgy gondoljuk – igazolhatónak látszik, hogy az 1190-es évektől a XIII. század harmadik évtizedéig az országban napirenden volt a kereszties hadjárat, az Úr élete, halála és feltámadása színterének, a Szentföldnek a kérdése, így a szent kereszt is fokozott tiszteletnek örvendett.

7.

A XIII. század elején nemcsak a szent kereszt kultusza került előtérbe hazánkban is, hanem értelemszerűen a szenvedő Krisztus testének és vérének tisztelete is.

Gyorsan híre érkezett annak, hogy Francesco d’Assisi Verna hegyén 1224. szeptember 14–15-én elnyerte az Úr Jézus szenvedésének jeleit,³⁵ s még meg-

³¹ DÜMMERTH: i.m. 392.

³² G. 484–485., 949–951., 1218–1220., 1745–1747. etc.; KRISTÓ: i.m. 50.; az ereklyékre: G. 656.

³³ G. 990., 1008., 1987.

³⁴ BOZSÓKY: i.m. 103., 137.

³⁵ Storia dei Santi e della Santità Christiana VI. L’epoca del rinnovamento evangelico (1054–1274). (a cura di ANDRÉ VAUCHEZ) Milano [1996.] 156.

lepőbb, hogy a következő stigmatizált (hivatalosan máig sem kanonizált) szent Magyarországon élt.

Magyarországi Boldog Ilona a veszprémi begina közösségben tevékenykedett,³⁶ amelyet 1240 körül Bertalan püspök már mint Szent Katalin tiszteletére szentelt dominikánus szerzetesi intézményt adományozott meg.³⁷

Boldog Ilona igen fiatalon lett a közösség tagja. Rajongó vallásosságában folyamatosan sanyargatta magát, extázisában a felszentelt tárgyak elvehetetlenül kezéhez tapadtak, égiek és szentek látogatták, és a mennyekből nyert (társai által is észlelhetően) szentostyát. Megjelenésére maguktól gyúltak ki a templom gyertyái, s anyagtalanul égve világítottak. Prófétaik lelkülettel jövendőt, kimúlt bárányt keltett életre, száraz botok sarjadtak ki kezének érintésétől, s mindezek betetőzéseként – miután elnyerte a stigmákat – sebeiből liliomok fakadtak.

A tatárjárást még megérte, de a mongol hadak dunántúli pusztításait már nem, így joggal tehető halála 1241 végére. Őt tekintette később példaképének Szent Margit,³⁸ s legendájának elkészítéséhez az 1250-es években felhasználták apácátársainak élő szóval tett vallomásait is, s talán már ekkor oltárt is emeltek tiszteletére (a sírja fölött?). Az Anjouk Magyarország iránti rendkívüli érdeklődésének kapcsán³⁹ válhatott ismertté neve Itáliában, s Ugo Campano dominikánus generális 1331–1341 között írott rendi krónikájában már megemlíti: „Magyarországi Boldog Ilona nővér, aki Krisztus öt sebének viselte és nagy tökéletességet ért el Magyarországon, a prédikátorok rendjének apácája volt. Az ő tanítványa (*discipula*), Boldog Margit, Magyarország királyának a leánya hasonlóképp apáca volt, és csodálatraméltó erényekkel tündöklött.”⁴⁰

³⁶ Legendájának kéziratairól és szöveggyűjteményéről: TÓTH LÁSZLÓ: Magyarországi Boldog Ilona legendájáról. (In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bp. 1937. 577–589.) Vö. még: PUSKELY MÁRIA: „Virágos kert vala híres Pannónia...” Bp. 1994. 171–173.

³⁷ MEZEY LÁSZLÓ: Dcákság és Európa. Bp. 1979. 201.; ÉRSZEGI GÉZA: Árpád-kori legendák és Intelmek. Bp. 1983. 219–220.

³⁸ RANSANUS, PETRUS: Epithoma rerum Hungararum. (Ed. KULCSÁR PÉTER) Bp. 1977. 124.

³⁹ KASTNER JENŐ: Együgyű lelkek tükörc. (Egy legenda életrajza) Bp. 1929.

⁴⁰ FERRARIUS, SIGISMUNDUS: De rebus Hungaricae provinciae Ordinis Praedicatorum. Vicnne 1637. 217.

Amint láthatjuk, már ez a forrás is összekapcsolja Szent Margit és Boldog Ilona személyét. Pietro Ranzano azután teljesen összemossa legendájukat,⁴¹ amiben Ferrariusig számtalan szerző követi, sőt maga a rendtörténész is.⁴² Előre le kell szögeznünk, hogy e kapcsolat feltételezésének több okból semmiféle alapja nem lehet.

Boldog Ilona, „mikor mindnyájunkra ránt a tatároktól való félelem” – vallja egy *soror* –, azaz a mongolok dunántúli pusztításait közvetlenül megelőzően, így jövendölt: „Én nem fogom meglátni jöttüket”, s valóban nem találjuk őt a Dalmáciába menekült rendtársai körében.⁴³ Ez annyit jelent tehát, hogy még Szent Margit születése, még inkább szerzetbe adása előtt meghalt.

Nem lehetett Margit tanítója sem, mert a szent királyleány minden legendája szerint az ő gondozója (*nutrix*),⁴⁴ tanítója (*magistra*),⁴⁵ akit „anyjának nevezett” és akitől *caliciumot* kért, Olympiadész asszony (*domina Olympiades comitissa*) volt,⁴⁶ ő még átköltözött a tíz éves Margittal a Nyulak szigetére, ugyanis egy későbbi csoda kapcsán még említik.⁴⁷ Latinra pedig egy Katalin nevű *soror* oktatta Margitot.⁴⁸

Az, hogy 1270 körül halt volna meg, ugyancsak nem alapozható egy, Margit legendájában említett Ilona (Elena, Helena) nevű apáca szereplésére sem. Ez az Ilona ugyanis csupán tanúja a szűz önsanyargatásának és egyik csodájának,⁴⁹ akit a királylány úgy utasítgat, úgy fedd, mint valami szolgálót,⁵⁰ és akiről tudjuk, hogy Szerémi Illés (Seserenay Hylys) leánya volt,⁵¹ míg Boldog Ionáról csak annyit tudunk, hogy Veszprémben élt.⁵²

⁴¹ KULCSÁR: i.m. 124.

⁴² FERRARIUS: i.m. 215–219.

⁴³ ÉRSZEGI: i.m. 104–105., 219–221.

⁴⁴ G. 2469., 2482.

⁴⁵ G. 2469., 2487.

⁴⁶ G. 1492.; ÉRSZEGI: i.m. 111.

⁴⁷ G. 2504.

⁴⁸ ÉRSZEGI: i.m. 170.

⁴⁹ G. 1512., 1543., 2503–2504.

⁵⁰ G. 1511., 1543.

⁵¹ G. 1543.

⁵² ÉRSZEGI: i.m. 219.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Szent Margit tekinthette, sőt bizonyos tekintettel is példaképének (*exemplum*) a Veszprémben már halálától szentnek tartott Boldog Ilonát,⁵³ de személyes kapcsolata aligha lehetett vele. Ez pedig témánk szempontjából azért nagyon fontos, mert így feltételezhetjük, hogy Ilona, aki – mint láttuk – 1241 körül halt meg, születhetett és e névre kereszteltetett az 1210-es években, s védőszentje lehetett a szent keresztet fellelő szent császárné, Ilona. Ez közvetve megerősítheti azon feltevésünket, hogy Makó bán, aki ugyancsak ez idő tájt látta meg a napvilágot, védőszentjéül Makáriosz jeruzsálemi püspököt választották.

8.

Ugyancsak a keresztes hadak járásával, a szentföldi eseményekkel lehetett kapcsolatos a „Krisztus szent véréről” kialakult mitikus történetek sora és a szent vér tisztelete.

Már a szinoptikus evangéliumok említik, hogy Arimathei József, egy jómódú férfiú, a zsidó főtanács tagja, aki tisztelte Jézust, az üdvözítő halála után elkérte Pilátustól a holttestet, levétette a keresztről, tiszta gyolcsba takarva saját, még használatba nem vett sírkamrájába helyeztette, s sziklát gördítettet a bejárat elé.⁵⁴ János evangélista ezt kiegészíti azzal, hogy Nikodémus száz font fűszert, mirha- és áloékeveréket hozott, s ezzel együtt csavarták gyolcsba a *corpust*.⁵⁵ Érthető tehát, hogy e két személyt hozta kapcsolatba a keresztény apokrifia az Úr vérével. (Később harmadikként Longinust, a Krisztus testét lándzsával átdöfő római *centuriót* is bekapcsolták e történetekbe.)⁵⁶

A szent hagyományt a XII. század második felében alkotó francia költő, Chrétien de Troyes számos más hagyománnyal ötvözte („Parceval ou le conte du Graal”), ezzel újtára indítva a lovagi kultúra egyik legnépszerűbb, nagyszámú

⁵³ KULCSÁR: i.m. 124.; G. 2546.

⁵⁴ Mt 27,57–60.; Mc 15,42–46.; Lc 23,50–53.

⁵⁵ Io 19,38–41.

⁵⁶ *Evangélium Nicodemi*. Vö. ALTANER BERTOLD: *Ókeresztény irodalomtörténet*. (Patrologia) Bp. 1947. 52–53.; BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium I*. Bp. 1977. (a továbbiakban: BÁLINT 1977.) 252–255.

átdolgozást és feldolgozást megélt témáját. Még nyilvánvalóbb az eredetre való utalás a Chrétien művét is felhasználó kortárs, Robert de Borron munkájában („Roman de l'Estoire du Graal ou Joseph d'Armathie”). A legnépszerűbb változat viszont kétségtelenül az ugyancsak kortárs Wolfram von Eschenbach műve („Parzival”), melynek még ma is közel száz kézírata ismert.⁵⁷

A magyar királyi udvar ez idő tájt (III. Béla, Imre, II. Endre uralkodása idején) nyitott volt a kortárs nyugati kultúra befogadására. Az idegenből hozott királynék, a hazánkba különféle okokból ellátogató méltóságok kíséretében trubadúrok (1200 k. a provance-i Peire Vidal és Gaucelm Faidit), *minnesängerek* (Neidhart von Reuenthal, Tannhauser) fordulnak meg a Duna-tájon, de hazahozzák a témákat a külföldi egyetemeken tanult magyar ifjak, s a rokoni kapcsolatok követői is (Szent Erzsébet pl. Thüringiában, Wolfram von Eschenbach működési központjában élt.) Minden valószínűséggel ekkor hazánkba is eljutottak ezek az új eszmék, gondolatok, a vallási érzület új megfogalmazásai. Talán az sem véletlen, hogy az ez idő tájt (1225 körül) útjára induló remeteközösség, a később magyar renddé szerveződő pálosok ápolták kiváltképp a (hazánkban a népi kultúrában is gyökeret eresztő) szent vér kultuszát.⁵⁸

Összegezve az elmondottakat, talán nem járunk messze az igazságtól, amikor azt gondoljuk, hogy a hosszú évekig napirenden tartott keresztes probléma, a szent kereszt s a rajta kínhalált halt Krisztus szenvedéseinek, megsebzett testének és kiontott vérének kultusza olyan meghatározó vallási hatást váltott ki, amelyben magától értetődőnek vélhető az e témákra rímelő nevek adása, patrónusok választása. Magyarországi Szent Ilona védőszentje bizonyosan Szent Ilona császárné lehetett – mint elmondtuk –, a Csanád-nembeli Makó báné pedig Makáriosz jeruzsálemi püspök.

⁵⁷ SZERB ANTAL: A világirodalom története. Bp. 1963. 204–209.; BABITS MIHÁLY: Az európai irodalom története. Bp. 1970. 118–119.; LE GOFF, JACQUES: L'homme médiéval. Roma–Bari 1993. 6–7.

⁵⁸ A magyar irodalom története (Szerk. SÓTÉR ISTVÁN) I. A magyar irodalom története 1600-ig. (Szerk. KLANICZAY TIBOR) Bp. 1964. 72–74.; KURCZ ÁGNES: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp. 1988. 164–169.; Magyar néprajz (Szerk. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA) V. Magyar népköltészet. (Főszerk. VARGYAS LAJOS) Bp. 1988. 744–746.; BÁLINT 1977. 253.

Rátérve most már Makó címerére, az alábbiakat állapíthatjuk meg. A város címerei – kivéve a szocialista időszakot, amikor is késsel, ezüsttel és vörössel habosan vágott kerekaljú pajzs kék mezejében a cölöp helyén ötágú vörös csillog, a vörös mezőben ugyanott óriási, ezüst gyökérzetű arany (vörös)hagyma lebegett⁵⁹ – minden időben az első pecsétnyomatok figyelembe vételével készültek.

A XIX. század elején a város jogvitába keveredett a Csanádi Püspökséggel, amelyben a címer (illetve pontosabban a pecsét) is több mint negyed százados, szenvedélyektől fűtött viszálykodás tárgya lett. Később a városatyák a honfoglalás millenniumára készülve újolag tárgyalták a címer-ügyet, majd indítványukat megküldték több neves közéleti személyiségnek, akik közül Szeremlei Sámuel visszajelezte, hogy az országos levéltárban, 1615-ben, illetve 1617-ben kelt leveleken talált két „ritka szépségű és tökéletesen tiszta lenyomatú” pecsétet. Ezek alapján a város polgármestere, Major Miklós a belügyminisztertől kérte a címer hitelesítését, aki viszont tudományos vizsgálatra a Magyar Történelmi Társulathoz irányította. Végül Tagányi Károly, „a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulat rendes tagja” készítette el (a várható címertervezés miatt heraldikai ajánlásait is beleépítve) az első pecsétek pontos spheragisticai leírását⁶⁰ a következőképpen:

„Kék mezőben (– mennyiben tudniillik a színeket analógiák alapján kombinálni lehetséges –) természetes színű fakereszt, két faczövek közé, a zöld pázsitba verve áll, a melyen egy zöld kígyó oly módon csavarodik körül, hogy felső testével a kereszt küllőire támaszkodván, jobbra fordult fejével az alatta álló ezüst

⁵⁹ A magyar városok címerei. (Szerk. CASTIGLIONE ENDRE) Bp. 1975. 225. (Zászló: uo. 226.; mindkettő leírása hiányzik, vö. 227–228.)

⁶⁰ TÓTH FERENC: Makó történeti címere. In: Címerek és díszpolgárok Makón. A Makói Múzeum Füzetek 69. Makó 1991. 5–8.; Makó története a kezdetektől 1849-ig. (Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ) Makó 1993. 359–361.

félholdra hajolva ölti ki füláncját. A kereszt tetején, és alul a kereszt aljából kinőtt zöldleveses faágon egy-egy ezüst galamb ül.⁶¹

Ugyancsak Tagányi érdeme, hogy felfedezte: a vésnök felkészületlenségéből következően az eredeti pecsét másolásakor a köriratban („*Mako Varas Peczeti*”) már nem fért el az évszám, hanem azt három részletben (15-5-5) a pecsét képmezejébe véste. Feltételezte tehát, hogy az első (mező) városi pecsétet ugyanaz a Gárdonyi Tamás bíró készítette, aki „ez idő tájt 1551-ben oly vitézül megvédelmezte a várost” a töröktől.⁶²

A címer értelmezésében is jó szemmel veszi észre a leíró, hogy „az ott ábrázoltak: Jézus Krisztus megváltását jelképezik. Ott látjuk a Megváltó keresztjét, a reátekergő kígyóval, amely magát a megváltást jelenti.” Továbbá: „A félhold – ebben a csoportosításban – a keresztes hadjáratok óta a Megváltónak a pogányság feletti győzelmét jelképezi, s végül az ott látható két madár: határozottan galamb, s mint a Szent Lélek szimbóluma kiegészíti a Megváltó képét.”⁶³

Tagányi véleményét a városi tanács elfogadta, Malahovszky Nándor művésszel, illetve Fekete Dániel református tanítóval megfestette a címert, s a pecsét véséséhez is elkészíttette rajzolatát, majd a belügyminiszterrel is jóváhagyatta ezt.⁶⁴ Ugyanakkor Tagányi az így kidolgozott szakvélemény alapján korrigálta saját korábbi címerábrázolását⁶⁵ is a kor nagylexikonában.⁶⁶

A címer egykori és jelenlegi megfogalmazásában lényeges eltérés, hogy a mai változatban az arany kereszt háromágú, nyitott arany koronából növekszik, tőle balra a zöld leveles faág helyett zöld buzogányú zöld sás virul, a pajzs hátuljában vörös lábú és vörös csőrű ezüst kócsag áll, a kereszt ormán pedig vörössel

⁶¹ Makó Városi Levéltár Polgármesteri Hivatal 59/1887. Kiadva: A város pecsétje. Maros 1892. 53. sz. (június 3.) 1–2.

⁶² Uo. MVL PH 59/1887.; TÓTH: i.m. 6.

⁶³ Uo.

⁶⁴ TÓTH: i.m. 8.

⁶⁵ ALTENBURGER GUSZTÁV–RUNBOLD BERNÁT–TAGÁNYI KÁROLY: Magyarország Czimertára. Bp. 1880. I. 48.

⁶⁶ A Pallas Nagy Lexikona XII. Bp. 1896. 230.

fegyverzett ezüst holló (a Csanád-nemzetség vélt címermadaraként) fordul jobbra.⁶⁷

10.

A jelenlegi címer és az eredeti pecsétkép között nem látszik tehát nagy különbség, de az eltérések mégis lényegiek, ha a pecsétkép vizsgálatának körébe bevonjuk az ikonográfiát is. A kép központi eleme a megváltó keresztje, amelyen azonban nem a szent *corpus* függ, hanem kígyó csavarodik rá, mint az ősszüőket elcsábító hulló a paradicsomban. Ez a kép a keresztény ikonográfiában nem ismeretlen.

Az édenbeli élet fájának összekapcsolását Krisztus keresztfájával lényegében már János apostol megfogalmazta,⁶⁸ és az e témával foglalkozó egyházatyák kimondva vagy hallgatólagosan egyet is értettek ezzel. A XI–XII. században újjáéledő, s a XIII. században kibontakozó vallási miszticizmus új dimenzióba állította ezt a gondolatot.⁶⁹ Hazánkban, ahol a pogány-kori világkép a népi tudatban elevenen ható tényező volt,⁷⁰ olyannyira népszerűvé vált Krisztus keresztjének legallyazott élő fával való azonosítása, hogy az aacheni magyar zarándokok által használt hasonló kinézetű keresztet *Ungarkreuz*nek nevezték.⁷¹

A keresztény hagyomány szerint Isten Ádámot a Golgota földjéből teremtette, halála után ide temették és az ő testéből nőtt ki az a fa, amelyből Krisztus keresztjét ácsolták. Más jámbor történet szerint Széth ültetett el egy háromlevelű gallyat apja sírján, melyet Szent Mihály arkangyaltól kapott az Édenből, illetve olyan változat is ismert, hogy a lányai által megerőszkolt Lót nyert bocsánat-

⁶⁷ Magyar önkormányzati jelképtár. (CD feldolgozás) Post-Art Stúdió. Szeged 2000. „Makó” szócikk.

⁶⁸ Apc 2,7 és 22,14.

⁶⁹ Pl. Szent Ilona császárné fent említett legendájában már „*vivificum crucis lignum*” említetik. Kiemelkedő személyisége a kereszt tiszteletének Johannes Fidanza Bonaventura (1217–1274) ferences rendi generális volt.

⁷⁰ SZEGFŰ LÁSZLÓ: Ősi szellemi örökségünk I. (Gondolatok az ősi magyar hitvilágról) Szeged 1996. 28–42.; JANKOVICS MARCELL: Jelkép-kalendárium. Bp. 1988. 317., 322.

⁷¹ MAROSI ERNŐ: Magyarországi művészet 1300–1470 körül I. Bp. 1987. 200.

képpen három magot a Paradicsomból, s azokat helyezték a halott Ádám nyelve alá, s ezek kisarjadva váltak a kereszt alapanyagává. Más mítosz szerint a bűnbeesés után az életfa (más variáció szerint a tudás fája) kiszáradt, de miután Krisztus vére megöntözte, újra kiszáradt. A paradicsomi életfa tehát az említett pecsét elkészítésének idején a köztudatban már azonosult Krisztus keresztféjével.⁷²

Ugyancsak kialakul egy monda (Tertullianus már tud erről) arról, hogy Krisztus keresztféjét Ádám sírja fölé állították, így az üdvözítő kiomló vére ráfolyt az ősszülők koponyájára, ez által váltva meg őket az eredendő bűntől. Képzőművészeti ábrázolásokon éppen ezért gyakori, hogy a keresztfé talpához koponyát festenek, rajzolnak. Mivel a temetői kopjafa névvariánsa a fejfa, hajlunk arra, hogy – Tagányi Károly szerintünk helyes megfigyelése szerint – az említett pecsétkép keresztféjének tövében álló két cölöpöt az ősszülők kopjafáinak tekintsük.⁷³

Nem tévedett Tagányi abban sem, hogy a kígyó ez esetben az üdvözítő egyik megjelenítési formája (is) lehet. János evangéliumában olvassuk: „Amiképpen felemelte Mózes a kígyót a pusztában – nyilatkoztatja ki maga Jézus –, úgy fogják fölemelni az Emberfiát is.” Erre a helyre épül voltaképpen Mózes történetével egybevetve az a gyakorlat, hogy a kígyót Krisztus keresztféjén (amelyről, mint láttuk, vallják, hogy életfa) ábrázolják.⁷⁴

Kevésbé szorul bizonyításra, hogy a galamb lélek-szimbólum. A keresztény művészetben leggyakrabban a Szentlélek megjelenítésére szolgál. Amennyiben Krisztus kereszthalála kapcsán ábrázolják, mindig a kereszt felett jelenik meg. (Gyakran a Szentháromság bemutatásában is, amennyiben ott a szenvedő

⁷² BÁLINT SÁNDOR: Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp. 1976. (a továbbiakban: BÁLINT 1976.) 389., 19–23., 259.; JANKOVICS MARCELL: A fa mitológiája. Bp. 1991. (a továbbiakban: JANKOVICS 1991.) 133–143.; BÁLINT 1977. 340.

⁷³ Tertullianus vonatkozó helyét idézi BÁLINT 1976. 221–222.; HÖPPÁL MIHÁLY–JANKOVICS MARCELL–NAGY ANDRÁS–SZEMADAM GYÖRGY: Jelképtár. Bp. 1990. 121.; HAAG, HERBERT: Bibliai Lexikon. Bp. 1989. 18., 499.

⁷⁴ Vö.: Io 3, 14.; Nm 21, 9. BIEDERMANN, HANS: Szimbólumlexikon. Bp. 1996. 208.; JANKOVICS 1991. 120–121.

Krisztus képe szerepel.) De az apostolok lelkeit és általában más hívek lelkeit is legtöbbször galambként szimbolizálják.⁷⁵

Nem lehet kétségünk tehát, hogy Makó címerében a keresztben álló madár a Szentlelket jelölő galamb, s a Szent Kereszt föllelésének históriája ismeretében bizonyosnak látszik, hogy a kerestttől balra kiviruló zöld ágon szintén galamb ül, annak a haldokló asszonynak a felidezésére, akibe az üdvözítő keresztjének érintésétől tért vissza a lélek. (Véleményünk teljességgel megegyezik e ponton Tagányi megállapításával.)

A misztikus életfa-kereszt köré gyakran mitikus és teológiai fogantatású eszmék igen gazdag jelképrendszerét sorakoztatták fel. A legszebb példa erre az itáliai Trecento Sienna felé mutató művészi hatását sem nélkülöző, a XV. század első harmadában készült Kálvária-freskó a zsegrai plébániatemplomból. A Keresztrefeszítés motívuma a Bűnbeesés jelenetével bővül, de megjelenik az Ecclesia és a Synagoga figurája is. A művész a mellék- és értelmező témákat különböző gesztusú kezekkel (*dextra domini*) kapcsolja össze. „Az életfa formájú feszületen függ Krisztus. A feszület cselekvő kezei négy irányban hatnak. Az egyik kéz kulccsal a mennyország ajtaját nyitja ki, a másik kéz az oroszlántestű és sasfejű állatalakon ülő, [kezében növekvő szentostyás kelyhet tartó] Ecclesia felé nyúl. A harmadik kéz ledöfi a megtört tagokkal ábrázolt, számon ülő, bekötött szemű Synagogát, akinek fejéről lehullik a korona. A negyedik kéz haloványan látszik a kereszt alatt, ennek feladata a [nyitott szájú szörnyként jelképezett] pokol tornácának megnyitása.” A keresztfára feltekerődző kígyó almát nyújt a jobbra álló meztelen összülőknek, így bemutatva a bűnbeesés történetét, míg balra lent az Édenből való kiűzetés jelene fogalmazódik meg.⁷⁶

A fentiek alapján arra a megállapításra juthatunk – amiről akár a zsegrai freskó önmagában is meggyőzhet bennünket –, hogy a XVII. század elején újravésett, de az eredeti pecsétképet minden bizonnyal megőrző makói pecsét ikonográfiai-lag egységes: az életfa-keresztfa motívumát fogalmazza meg a szentkereszt

⁷⁵ HAAG: i.m. 472.; BIEDERMANN: i.m. 127–128.; SEIBERT, JUTTA: A keresztény művészet lexikona. Bp. 1986. 104–105., 286–291.

⁷⁶ FÜLEP LAJOS–DERCSÉNYI DEZSŐ–ZÁDOR ANNA: Magyarország művészettörténete. (Szövegkötet) Bp. 1970. 121., 135.; MAROSI: i.m. I. 200., 611–612., II. 409.; BÁLINT 1976. 221–222., 259., 389. Hasoló képi megfogalmazásokról: SEIBERT: i.m. 13., 91–92., 167., 173., 177.

feltalálására utaló kiegészítő motívumokkal. Igen nagy a valószínűsége annak, hogy stilizáltan egy oltárképet jelenített meg, amely a makói templomban a védőszentre és az alapítóra egyaránt emlékeztetett.

A XIII. századból a mai Makó területén vagy közvetlen szomszédságában állott templomok közül számosak ismerjük patrónusát, így Szentlászló faluét, Szentlőrinc települését, Szentmargitáét és Felső Tömbös (*Tembes superior*) Szent Miklós tiszteletére felépült templomáról is tudomásunk van.⁷⁷ Nem szerepel azonban jeruzsálemi Szent Makáriosz a patrónusok sorában. Ennek az lehet a valószínű magyarázata, hogy akkor még mindenki számára evidens volt, hogy a Makó név ugyanezen szentnek a megnevezése.

11.

Röviden pár szót kell ejtenünk még a fenti pecsétképben szereplő holdról, illetve a képbe írt betűkről. Az kétségtelen, hogy a kereszt tövénél elhelyezkedő félholdat, melyre a kígyó fullánkját ölti – bár történtek erre kísérletek – betűként értelmezni nem lehet. Igazat kell adnunk Tagányinak, hogy „a félhold ebben a csoportosításban – a keresztes hadjáratok óta – a Megváltásnak a pogányság feletti győzelmét jelképezi”. Jelenléte ugyanakkor azt is tudatosította, hogy a névadó szent püspök székhelye ez idő tájt mohamedán kézen volt.

Előre kell azt is bocsátanunk, hogy azok a betűk, betűcsoportok, nevek, amelyek a címerkép tartóelemein (tábláján, keretén stb.) fordulnak elő, utaljanak bár az adományozóra (pl. 1507: Gersei Pető János címere), akár a kedvezményezettre (pl. Sepsiszentkirályi Farkas Jakab címerében vagy Kanizsai Dorottya sisakdíszében), nem tekinthetők a címer szerves részének. Már problematikusabb a helyzet, ha a pajzstartók (*telamones*) vannak nevesítve (pl. a hajdúk címerében „*Samson*” és „*A[chil]les*”, vagy a Gerendei Hegedűs címerben a „*Fides*” és „*Spes*” erények), ugyanis ezeket tekinthetjük olyan jelképi kiegészíté-

⁷⁷ MEZŐ ANDRÁS: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp. 1996. 135., 144., 148., 170.

seknek, mint a címer alá vagy fölé, többnyire szalagra írott jelmondatokat.⁷⁸ Maga a jelmondat vagy annak betűrövidítésekkel jelzett változata előfordulhat szabálytalanul a kései heraldikában a címerpajzson is.

Abban az esetben, ha a teljes címerképben csak egy-egy betű fordul elő, az mesteralaknak tekinthető, jöllehet olykor a címertulajdonosok nevére is utal (pl. Sánkfalvay családnál az „S”, Itáliában az Altham családnál az „A”, a Bertoja családnál a „B”, az Arrigoni családnál az „AR” betűk). Olykor a címerképen megjelenő felirat (könyvön, pergamenen) a címerkép szerves része lehet (pl. Velence címerében könyvlapokon: „*Pax tibi Marce evangelista meus*”, vagy Báchvai Dempse Márton címerében pergamentekercsen: „*Ecce Agnus Dei*”).⁷⁹

Ugyancsak a kései heraldikában gyakori, hogy a címeradományozó monogramma, mintegy „különös kitüntetésként” rákerül a kedvezményezett pajzsára. Ezt láthatjuk az Esterhazy hercegi család boglárpajzsán (I. Lipót „L”), a Grassalkovich címerben (Mária Terézia „MT”), vagy a török kiűzése után újjászervezett vármegyék címereiben (Baranya: I. Lipót és I. József „LJ”; Körös: Mária Terézia „MT”; Temes, Torontál, Szerém: II. József és Mária Terézia „I. II. M. T.”).

Szintén a kései heraldika sajátja, hogy a címerképbe bizonyos értelmező beírások kerülnek. Ez olykor utalhat a megadományozott birtokára is, de rendszerint a címerképet magyarázza. Így pl. Győr vármegye vörös pajzsán lévő három ezüst pólyában a „*Duna, Rapcza, Raba*” olvasható, Csongrád város címérének ezüst pólyáiban a „*Körös*” és „*Tisza*”.⁸⁰ Maksai Máriaffy Dávid 1742-ben címert módosított, s ebben a Nap sugarai a „*Mária*” szót világították meg, kifejezve a „Napba öltözött asszony, Mária”⁸¹ eszmekört, ugyanis nevezett a Szűzanya szerfelett nagy tisztelője volt. Csanád vármegye 1761-ben elnyert (címeres) pecsétjén egy ezüst szikla tövében ünnepi miseruhába öltözött, pásztorbotot és

⁷⁸ Minderre részletesen: SULICA SZILÁRD: A betű szerepe a magyar heraldikában. Turul 1932. 52–61.; A jelmondatoknak a címer fölé helyezése Itáliában gyakoribb, vö. Arborio, Della Chiese, Calcagnini-Estense, Bonaccossi etc. családok címereit. (Libro della Nobiltà Italiana I. Roma 1939.) Még ritkább a címer mellett két oldalon (pl. Bellocchio család címere; uo.)

⁷⁹ SULICA: i.m. 54.

⁸⁰ ALTENBURGER–RUMBOLD–TAGÁNYI: i.m.

⁸¹ Apc 12, 1.

pálmaágot tartó mártír püspököt látunk, felette „S. Gellért” felirattal.⁸² Településpecsétbe például Sajószentpéter esetében hasonló megfontolásból írhatták az „R” betűt, jelezve, a patrónus „rab” (azaz: „vasas szent Péter”).⁸³

A fentiek talán elégséges bizonyítékkal szolgálhatnak arra, hogy Makó pecsétjében szereplő „M” és „P” betűk nem egyszerűen csak a körirat rövidített ismétlését jelentik, mint Tagányi képzelte, s nem is valami különleges jogállás (mint pl. az 1815-ben készült pecsét körirata szerint: „*Sigillum Oppidi M[akó] Privilegiati*”),⁸⁴ hanem egyszerűen csak a pecsétkép értelmezéséhez adnak segítséget, kifejezve, hogy az „Makó püspök” vagy „Makáriosz püspök” történetét örökíti meg.

12.

Összegezve most már az eddigieket, úgy gondoljuk, hogy a keresztes hadjáratok időszakában felerősödött Szent Kereszt-tisztelet, s Krisztus szenvedéseinek, testének, vérenek kultusza előtérbe állította a kereszt-ereklye fellelői – Ilona császárné és Makáriosz jeruzsálemi püspök – tiszteletét is. Valószínűleg ez utóbbi védelmébe ajánlották születésekor, illetve keresztelésekor a Csanád-nembeli Makó bánt is. Ő azután megörökölte Velnök települést, abban kegyúri templomot emeltetett védőszentje tiszteletére. Ez a templom a XVI. század végéig fennállt, s a patrónus kultusza is eleven volt, ezt bizonyítja Makó mezőváros korai pecsétje, amelynek pecsétképe ikonográfiailag egységes volt, és a kép mellé beírt betűk is (M, P) az egykori *patrocinium*ra utaltak.

A 15 éves háború során a város elpusztult, dokumentumai nagyrészt és pecsétje is megsemmisült. A korábbi mintájára vésett új pecsét a monogrammal még emlékeztetett „Makó püspökre”, de az egyházi háttér hiányában a pecsétkép rajzolatai rendre torzultak és magyarázatai a pillanatnyi politikai érdekeknek és peres ügyeknek a függvényévé váltak. A XIX. század végén Tagányi Károly

⁸² SULICA: i.m. 54–56.

⁸³ Magyar önkormányzati jelképtár: i.m.

⁸⁴ TÓTH: i.m. 7. (Köszönettel jegyzem meg, hogy Tagányi Károly kéziratos jelentését a makói címerről Tóth Ferenc szívességéből tanulmányozhattam.)

szakszerűen leírta a város címerét, de a XX. században (különösen az elmúlt fél évszázad folyamán) a heraldika terén bekövetkezett hanyatlás következtében a címer történetét követve (bizonyos értelemben jogosult) új értelmezések születtek.

Jelen tanulmány célja voltaképpen Tagányi bizonyítékainak megerősítése és néhány új elemmel való bővítése volt. Nem involválja a ma használatos címer megváltoztatását, csak történetének jobb megvilágításához kívánt hozzájárulni.

Messze van-e hát Makó Jeruzsálemtől? Úgy gondoljuk, hogy valójában nem. Makó, ha fenti okfejtésünk igaz, jeruzsálemi püspök volt, tehát – mondhatni – helyben élt. A magyarországi Makó településen sem lehetett túl messze, ugyanis volt a mezővárosnak egy Jeruzsálem nevű városrésze, azaz itt is közel volt hozzá, ha ugyan nem abban a városrészben állt egykor temploma.⁸⁵ Ami viszont biztos: Makó városa Jeruzsálem városától igencsak messze van. Nem kizárt persze, hogy II. Endrének valóban volt egy Makó névre hallgató korhely vitéze, aki helyrajzi megítélésében a nedű hatására megtévedt (erre mondja az olasz: *Si non é vero, é ben trovato*. Ha nem is igaz, jól van kitalálva.), de azt sem lehet kizárni, hogy eredetileg a két település távolságáról szolt a fáma.

És mert a Makó és a Makk szavakban csupán egy betű az eltérés, engedjessék meg e helyütt, hogy illő reverenciával és barátsággal köszöntsük Makk Ferenc professzor urat hatvanadik évnapja alkalmából: „Isten éltesse!”

⁸⁵ ZILAHY JÓZSEF: Szólások. Magyar Nyelvőr 1899. 141.; l. még: ZOLNAI GYULA: Helyneveink eredetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 1895. 89.